

KLUSKA / KLESZCZ

OPERACJA

„DORSZE”

INSTYTUT
PAMIĘCI
NARODOWEJ

Oddział w Łodzi

OPERACJA

„DORSZE”

ŁÓDŹ 2022

Scenariusz

dr Bartłomiej Kluska

Rysunki

Tomasz Kleszcz

Konsultacja historyczna

Artur Ossowski

Mapa

Sebastian Kokoszewski

Recenzenci

dr hab. Marek Dutkiewicz prof. UJK
Tomasz Cieślak (IPN Poznań)

Korekta

Katarzyna Helik

Projekt okładki

Tomasz Kleszcz

Projekt graficzny i skład

Tomasz Kleszcz

© Copyright by Instytut Pamięci Narodowej — Komisja Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu Oddział w Łodzi, 2022

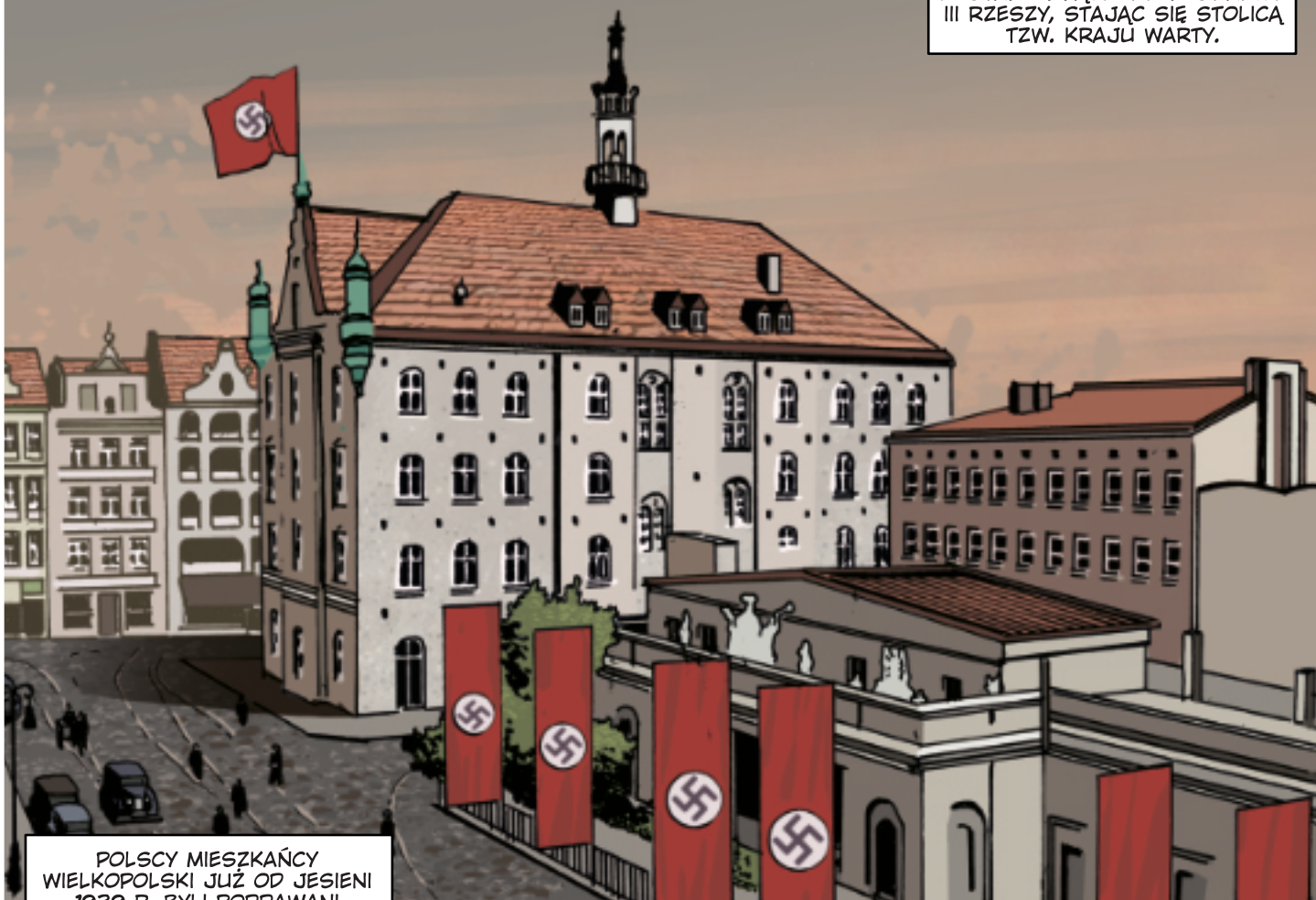
Publikacja bezpłatna przygotowana przez Oddziałowe Biuro Edukacji Narodowej IPN w Łodzi, ul. Sienkiewicza 85/87, 90-057 Łódź

Druk

SilverPrint, ul. Gliniana 13, 91-336 Łódź

POZNAŃ, 1940 R.

PO ZWYCIĘSTWIE NIEMIEC
W WOJNIE Z POLSKĄ MIASTO
ZOSTAŁO WŁĄCZONE W GRANICE
III RZESZY, STAJĄC SIĘ STOLICĄ
TZW. KRAJU WARTY.

POLSCY MIESZKAŃCY
WIELKOPOLSKI JUŻ OD JESIENI
1939 R. BYLI PODDAWANI
REPRESJOM: EGZEKUCJE,
ARRESTOWANIA, WYSIEDLANIA,
KONFISKATA MAJĄTKU
I OGRANICZANIE PRAW, TO BYŁA
CODZIENNOŚĆ NIEMIECKIEJ
OKUPACJI.

DO MIASTA TRAFIŁO TYSIĄCE
JEŃCÓW ALIANKICKICH, W TYM
ANGIELSCY OFICEROWIE WZIĘCI
PRZEZ NIEMCÓW DO NIEWOLI
POD CZAS WALK WE FRANCJI.

OSADZONO ICH W OBOZIE
UMIEJSCOWIONYM W FORCIE
VIII DAWNEJ POZNAŃSKIEJ
TWIERDZY.

JEŃCY OD POCZĄTKU
PLANOWALI UCIECZKĘ.

NIE WYSTARCZYŁO
JEDNAK WYDOSTAĆ SIĘ
POZA MURY OBOZU.

NIE ZNAJĄC JĘZYKA I TOPOGRAFII,
UCIEKINIERYZY SZYBKO PONOWNIE
WPADLIBY W RĘCĘ WROGA.

ANGLIKOM POMOGLI
POLACY.

ZAPEWNILI SOJUSZNIKOM
CYWILNĄ ODZIEŻ, ŻYWNOSĆ
I SCHRONIENIE, ZORGANIZOWALI
FAŁSZYWE DOKUMENTY ORAZ
TRANSPORT PRZEZ GRANICĘ.

ZA SWOJĄ POMOC
CZĘSTO PŁACILI
NAJWYŻSZĄ CENĘ.

OPERACJA „DORSZE” TO
JEDNA Z NAJBARDZIEJ
SPEKTAKULARNYCH AKCJI
POLSKIEGO PODZIEMIA.

FORT VIII, KWIECIEŃ 1941 R.

WOZU SEID IHR
GEKOMMEN? (*)

PRZYSŁANO NAS DO
NAPRAWY SIECI
ELEKTRYCZNEJ, PANIE
SIERŻANCIE.

HELLO, SIR?

(*) (NIEM.) „PO CO TU PRZYSZLIŚCIE?”

... I WTEDY
ANGLIK POPROSIŁ
MNIĘ O POMOC
W UCIECZCE...

POTRZEBUJĄ
PLANU MIASTA
I BARWNIKÓW, BY
PRZEFARBOWAĆ
MUNDURY.

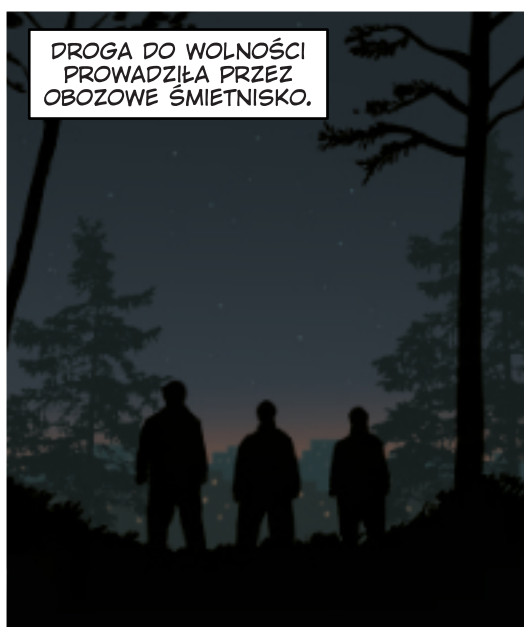
MUSIMY
ZNALEZĆ IM
JAKIEŚ
SCHRONIENIE.

POROZMAWIAM
Z RODZICAMI.

PÓŹNIEJ.

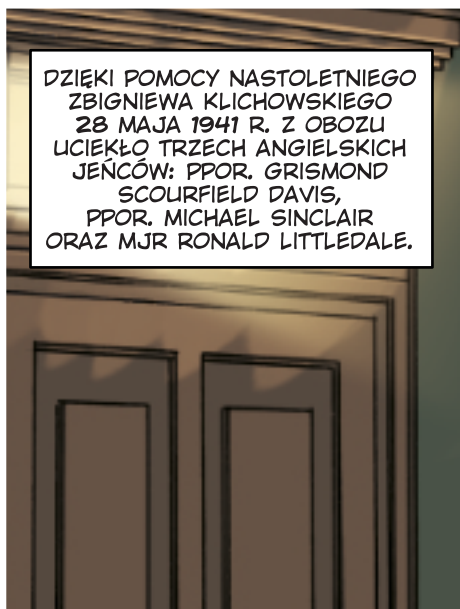

DROGA DO WOLNOŚCI
PROWADZIŁA PRZEZ
OBOZOWE ŚMIETNISKO.

DZIEKI POMOCY NASTOLETNIEGO
ZBIGNIEWA KLICHOWSKIEGO
28 MAJA 1941 R. Z OBOZU
UCIEKŁO TRZECH ANGIELSKICH
JĘNCÓW: PPOR. GRISMOND
SCOURFIELD DAVIS,
PPOR. MICHAEL SINCLAIR
ORAZ MJR RONALD LITTLEDALE.

TO NASI SOJUSZNICY,
„REDAKTORZE”...

MICHALINA GORCZYCOWA,
ZNAJOMA KLICHOWSKICH,
SKONTAKTOWAŁA SIĘ
W SPRAWIE ANGLIKÓW
Z BOLESŁAWEM KIERCZYŃSKIM
„REDAKTOREM”, DZIENNIKARZEM
I DZIAŁACZEM POLSKIEGO
PODZIEMIA.

W AKCJĘ POMOCY WŁĄCZYŁ
SIĘ TAKŻE „DOKTOR”, WITOLD
ŁASZCZYŃSKI, URZĘDNIK,
ŻOŁNIERZ, KONSPIRATOR
W ZWIĄZKU WALKI ZBROJNEJ.

A DLACZEGO
„DORSZE”?

TAKIM KRYPTONIMEM
NAZYWAMY ALIANCEKICH
JĘNCÓW, PANI MICHALINO.

ANGLICY NIE MOGA TU
DŁUŻEJ ZOSTAĆ, TO
ZBYT NIEBEZPIECZNE.

ŁAŃCUCH LUDZI BIORĄCYCH
UDZIAŁ W OPERACJI
„DORSZE” WYDŁUŻAŁ SIĘ.

ANGLICY OTRZYMALI OD
POLAKÓW CYWILNE UBRANIA.

WYPOSAŻONO ICH TAKŻE
W FAŁSZYWE DOKUMENTY.

ZAWIEZIE PAN TRZECH MĘŻCZYŹN DO ŁODZI.

TRANSPORT UCIEKINIERÓW DO WARSZAWY BYŁBY NIEMOŻLIWY ZE WZGLĘDU NA KONTROLE NA GRANICY Z GENERALNYM GUBERNATORSTWEM.

11 CZERWCA MĘŻCZYŹNI DOTARLI DO ŁODZI, Z KTÓREJ ŁATWIEJ BYŁO PRZEDOSTAĆ SIĘ PRZEZ GRANICĘ.

ŁÓDŹ, PODOBNIIE JAK POZNAŃ, ZOSTAŁA WŁĄCZONA DO KRAJU WARTY, A NAZWA MIASTA W KWIECNIU 1940 R. ZOSTAŁA ZMIENIONA NA LITZMANNSTADT.

SCHRONIENIA UCIEKINIEROM UDZIELIŁ CZESŁAW WOLF.

NA RAZIE JESTEŚCIE TU BEZPIECZNI.

POLAKÓW ZAANGAŻOWANYCH
W POMOC „DORSZOM” WCIĄŻ
PRZYBYWAŁO...

PANI MARIO,
MAM PROŚBĘ...

JEDNĄ Z KLUCZOWYCH DLA
POWODZENIA OPERACJI OSÓB
BYŁA MARIA JASIŃSKA -
ZWIĄZANA Z RUCHEM OPORU
HARCERKA I FARMACEUTKA.

TO WŁAŚNIE JASIŃSKA ZORGANIZOWAŁA PRZERZUT ANGLIKÓW PRZEZ GRANICĘ.

20 I 21 CZERWCA TRZECH UCIEKINIERÓW W OKOLICACH GAŁKÓWKA PRZEDOSTAŁO SIĘ DO GENERALNEGO GUBERNATORSTWA.

W KOLUSZKACH OPIEKĘ NAD „DORSZAMI” PRZEJĄŁ STANISŁAW OGÓREK, SZWAGIER MARII JASIŃSKIEJ.

CHODŹCIE ZA MNĄ!

PO FORSOWNYM MARSZU
BOCZNYMI DRÓGAMI ANGLICY
DOTARLI DO OKUPIWANEJ
PRZEZ NIEMCÓW WARSZAWY.

WARSZAWA STAŁA SIĘ
PUNKTEM PRZERZUTOWYM DLA
„DORSZÓW” Z CAŁEJ POLSKI.

KOLEJNI PRZYBYWALI
Z POZNAŃSKIEGO FORTU
VIII, TRASĄ PRZEZ ŁÓDŹ
I „ZIELONĄ GRANICĘ”...

... WIELU TRAFIŁO
TU PO UCIECZCE
Z INNYCH OBOZÓW.

PÓŹNIEJ CZĘŚĆ
DOŁĄCZYŁA DO
POLSKIEGO RUCHU
OPORU...

... INNI RUSZALI Z WARSZAWY
W DAJSZĄ DROGĘ...

... ŻADEN NIE PORADZIŁBY
SOBIE BEZ POMOCY POLAKÓW.

NIEMCY TRAKTOWALI POMOC
UDZIELANĄ „DORSZOM” JAKO
WSPIERANIE NIEPRZYJACIELA
I KARALI ŚMIERCIA.

LOSY - A NAWET NAZWISKA -
WIELU Z TYCH LUDZI POZOSTAJĄ
DO DZIŚ NIEZNANE.

29 SIERPNI MJR LITTLEDALE I PPOR. SINCLAIR DOTARLI DO ZAKOPANEGO.

NOCĄ PRZEKROCZYLI GRANICĘ ZE SŁOWACJĄ.

YOU MUST BE CAREFUL HERE! (*)

NA KAŻDYM ETAPIE UCIECZKI „DORSZOM” TOWARZYSZYŁE POLAK - ŻOŁNIERZ ZWIĄZKU WALKI ZBROJNEJ.

AUSWEISE, BITTE! (**)

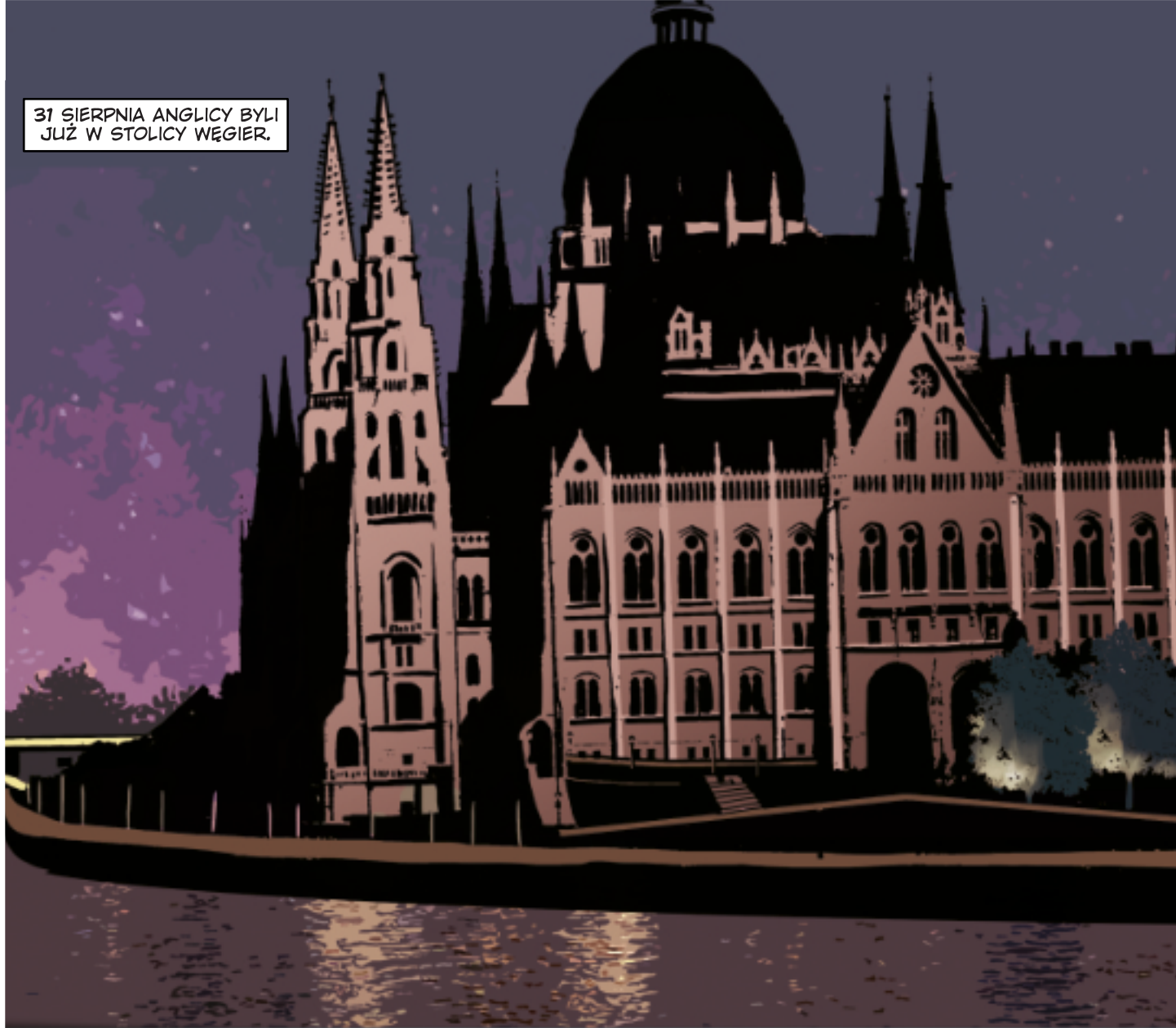
ALLES IN ORDNUNG. (***)

ZWZ ZAPEWNIŁ ANGLIKOM NIE TYLKO PRZEWODNIKA, ALE TAKŻE PIENIĄDZE NA PODRÓŻ, SCHRONIENIE I FAŁSZYWE DOKUMENTY.

(*) (ANG.) „MUSIE TU UWAGAĆ!”
(**) (NIEM.) „POPROSZE PRZEPUSTKI!”
(***) (NIEM.) „WSZYSTKO W PORZĄDKU!”
PPOR. DAVIS POZOSTAŁ W WARSZAWIE.

31 SIERPANIA ANGLICY BYLI
JUŻ W STOLICY WĘGIER.

WĘGRY, MIMO
POZOSTAWANIA
W SOJUSZU Z NIEMCAMI,
PO CICHU UDZIELAŁY
WSPARCIA POLAKOM.

WE'RE IN
BUDAPEST, WE
SHOULD BE SAFE
HERE. (*)

NA WĘGRZECH ZNALAZŁO SCHRONIENIE
KILKADZIESIĄT TYŚIĘCY POLSKICH
CYWILÓW, A WIELU ŻOŁNIERZY, DZIĘKI
CICHEJ ZGODZIE BUDAPESZTU, MOGŁO
PRZEJŚĆ DALEJ NA ZACHÓD, BY TAM
KONTYNUOWAĆ WALKĘ.

(*) (ANG.) „JESTEŚMY W BUDAPESZCIE, POWINIŚMY BYĆ TU BEZPIECZNI”

BRYTYJCZYCY, CHOĆ
WYPOSAŻENI W FAŁSZYWE
POLSKIE PASZPORTY, OBAWIALI
SIĘ ZDEMASKOWANIA.

THAT IS
THE PLAN,
GENTLEMEN... (*)

LICIEKINIERZY BEZPIECZNIE
MOGLIBY POCZUĆ SIĘ DOPIERO
W ZACHOWUJĄCEJ NEUTRALNOŚĆ,
ALE SPRZYJAJĄCEJ ALIANTOM TURCJI.

DROGA DO WOLNOŚCI
PROWADZIŁA JEDNAK PRZEZ
TERENY POD NIEMIECKĄ
OKUPACJĄ...

(*) (ANG.) „TAKI JEST PLAN, PANOWIE”

9 LISTOPADA MJR LITTLEDALE
I PPOR. SINCLAIR DOTARLI DO
OKUPOWANEJ PRZEZ NIEMCÓW
I ICH SOJUSZNIKÓW JUGOSŁAWII.

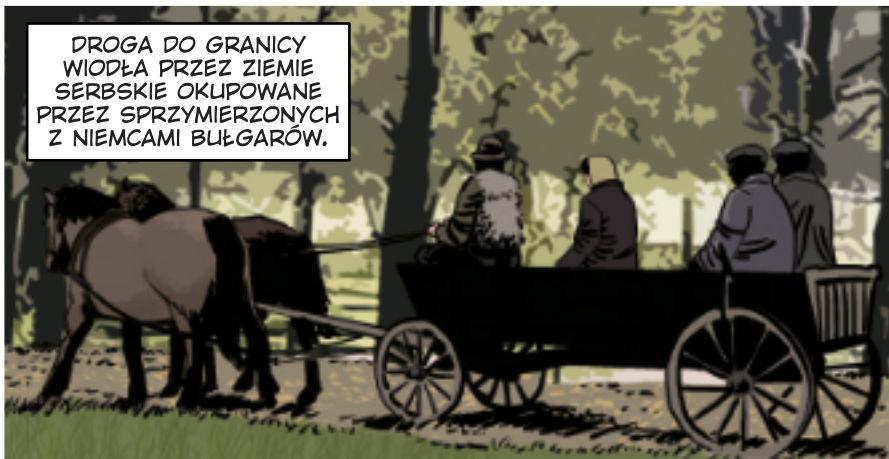
ZAGROŻENI WPADKĄ,
W BELGRADZIE SPĘDZILI
TYLKO JEDEN DZIEŃ.

W JAGODINIE BRYTYJCZYCY SPOTKALI SIĘ Z OLGA KAMIŃSKĄ-PROKOPOWĄ, KTÓRA OBIĘCAŁA DOPROWADZIĆ ICH AŻ DO TURCJI.

PROSZĘ IM POMÓC, PANI OLGO.

DROGA DO GRANICY WIODŁA PRZEZ ZIEMIE SERBSKIE OKUPIOWANE PRZEZ SPRZYMIERZONYCH Z NIEMCAMI BUŁGARÓW.

GRENZPUNKT, BEREITEN SIE DIE DOKUMENTE VOR. (*)

SIE HABEN FALSCHES PAPIERE! (**)

DU SCHWEIN! (***)

Бѣда! всички сте арестувани! (***)

17 LISTOPADA W MIEJSCOWOŚCI PIROT PODCZĄS RUTYNOWEJ KONTROLI ŻANDARMOM PODEJRZANE WYDAŁY SIĘ DOKUMENTY UCIEKINIERÓW.

(*) (NIEM.) „PUNKT GRANICZNY. PRZYGOTUJCIĘ DOKUMENTY”
(**) (NIEM.) „ONI MAJĄ FAŁSZYWE DOKUMENTY!”
(***) (BUŁ.) „STAĆ! WSZYSCY JESTEŚCIE ARRESTOWANI!”
(****) (NIEM.) „TY ŚWINIO!”

NIEBAWEM BUŁGARZY
POZNALI PRAWDZIwą
TOŻSAMOŚĆ ANGLIKÓW.

MJR LITTLEDALE I PPOR. SINCLAIR
ZOSTALI PRZEWIEZIENI DO SOFII,
SKĄD TRAFILI DO NIEMIECKICH
WIĘZIEŃ W BELGRADZIE I WIEDNIU...

RALIS MIT DER
SPRACHE! (*)

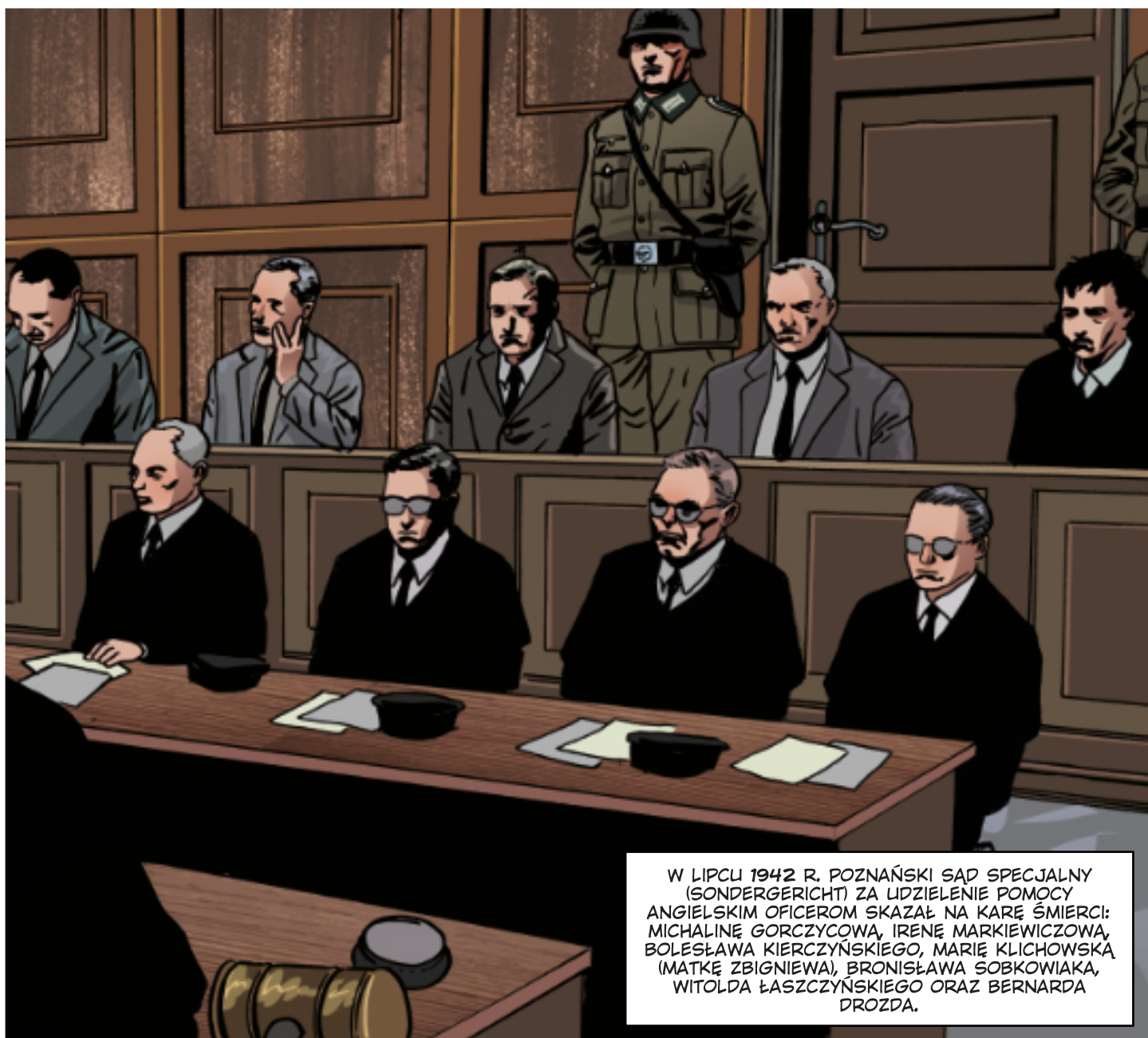
WKRÓTCE ROZPOCZĘŁO
SIĘ ŚLEDZTWO GESTAPO.

(*) (NIEM.) „NO GADAJ!”

ZEZNANIA BRYTYJCZYKÓW
POZWOLIŁY NIEMCOM
DOTRZEĆ DO TYCH OSÓB,
KTÓRYCH NAZWISKA ZNALI.

POZNAŃSKIE GESTAPO
ARESZTOWAŁO M.IN.: RODZINĘ
KLICHOWSKICH, GORCZYCOWĄ,
„REDAKTORA” I „DOKTORA”...

W LIPCU 1942 R. POZNAŃSKI SĄD SPECJALNY (SONDERGERICHT) ZA UDZIELENIE POMOCY ANGIELSKIM OFICEROM SKAZAŁ NA KARĘ ŚMIERCI: MICHAŁINĘ GORCZYCOWĄ, IRENĘ MARKIEWICZOWĄ, BOLESŁAWA KIERCZYŃSKIEGO, MARIĘ KLICHOWSKĄ (MATKĘ ZBIGNIEWA), BRONISŁAWA SOBKOVIĄKĄ, WITOLDA ŁASZCZYŃSKIEGO ORAZ BERNARDA DROZDA.

WYROKI WYKONANO NA GILOTYNIE.

W ŁODZI ARESZTOWANO
M.IN. MARIĘ JASIŃSKĄ.

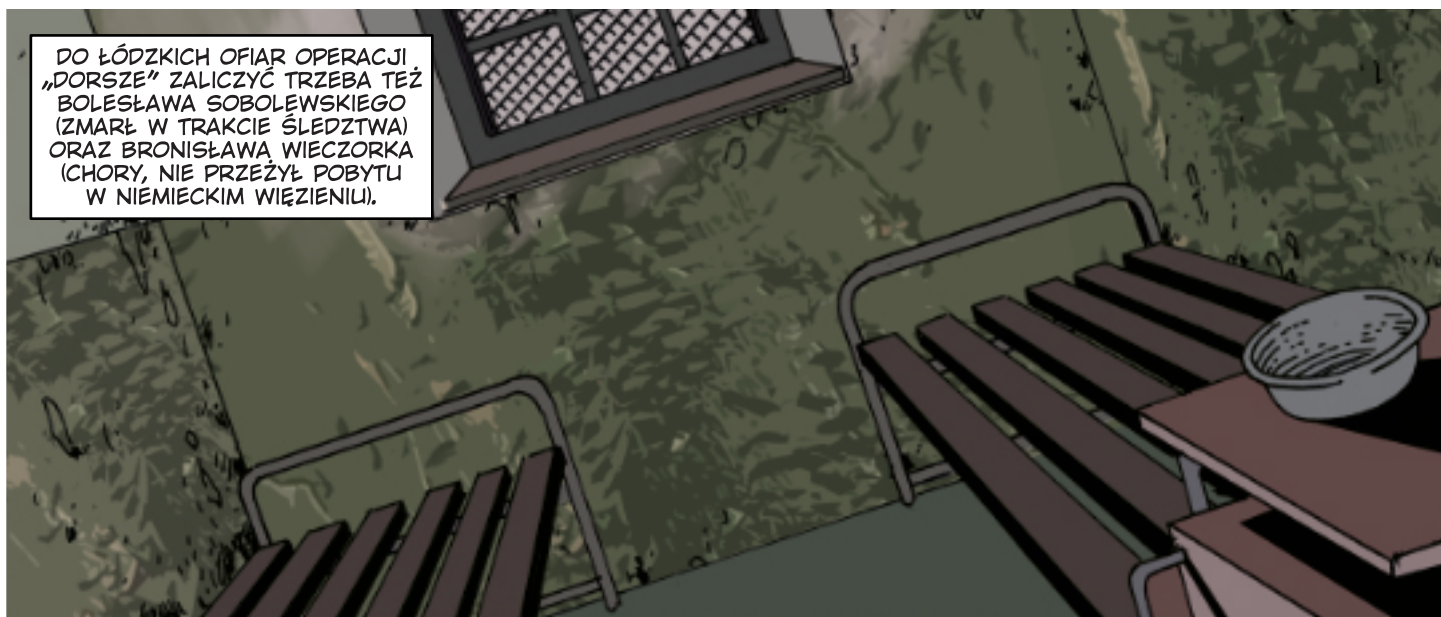

W MARCU 1943 R. ŁÓDZKI
SONDERGERICHT SKAZAŁ JĄ
NA KARĘ ŚMIERCI.

MIESIĄC PÓŹNIEJ
WYROK WYKONANO
PRZEZ POWIESZENIE.

DO ŁÓDZKICH OFIAR OPERACJI
"DORSZE" ZALICZYĆ TRZEBA TEŻ
BOLESŁAWA SOBOLEWSKIEGO
(ZMARŁ W TRAKCIE ŚLEDZTWA)
ORAZ BRONISŁAWA WIECZORKA
(CHORY, NIE PRZEŻYŁ POBYTU
W NIEMIECKIM WIĘZIENIU).

W WIĘZIENIU W BELGRADZIE
OLGA KAMIŃSKA-PROKOPOWA
URODZIŁA SYNA.

PO PRZEWIEZIENIU
WIĘZIARKI DO WIEDNIA
UMIeszczono go
w domu dziecka.

OSTATECZNIE CHŁOPCA
WYDOSTAŁA Z AUSTRII
MATKA OLGI KAMIŃSKIEJ-
PROKOPOWEJ, JEGO BABCIA.

MAREK PROKOP NIGDY
JUŻ NIE ZOBACZYŁ MAMY.

OLGA KAMIŃSKA-PROKOPOWA,
PODOBNIIE JAK POMAGAJĄCA JEJ
W TRANSPORCIE BRYTYJCZYKÓW
WIEŚŁAWA JEZIEŃSKA, ZOSTAŁY
STRACONE W MARCU 1943 R.

W STYCZNIU 1942 R.,
PODZAS TRANSPORTU DO
OBOZU JENIECKIEGO, MJR
LITLEDALE I PPOR. SINCLAIR
PODJEŁI PRÓBĘ UCIECZKI.

(*) (NIEM.) „SZYBCIEJ!”
(**) (NIEM.) „JUŻ SKOŃCZYŁEM!”

KRAK!

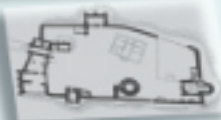
VERDAMMT! (*)

MJR LITTLEDALE ZDOŁAŁ
UCIEC I UKRYĆ SIĘ NA TERENIE
OKUPOWANYCH CZECH.

(*) (NIEM.) „DO DIABŁA!”

Oflag IV C Colditz

W murach zamku w miejscowości Colditz nieopodal Drezna Niemcy założyli obóz jeniecki dla szczególnie ważnych więźniów. Tu ponownie skrzyżował się los „Dorszów”, którzy wcześniej uciekli z poznańskiego fortu. Wszyscy oni nadal próbowali wyostać się z niemieckiej niewoli.

Littledale:
w 1902
Lieutenant-
Colonel
1914

Ronald Littledale został schwytany w maju na terytorium Czech. Osadzony w Colditz zdołał uciec i powrócił do Wielkiej Brytanii. Kontynuował walkę przeciwko Niemcom, poległ we wrześniu 1944 r. we Francji.

M. Sinclair:
Lieutenant
1918 - 1944

Michael Sinclair wielokrotnie próbował uciec z Colditz. We wrześniu 1944 r. podczas jednej z takich prób został zastrzelony przez strażników.

Grismond Scourfield Davis, który nie opuścił Warszawy razem z kolegami, został w polskiej stolicy ponownie schwytany przez Niemców. Po nieudanej próbie ucieczki z Colditz doczekał w obozie do jego wyzwolenia przez Amerykanów w kwietniu 1945 r. Kontynuował karierę wojskową. Zmarł w 2006 r.

PONIEWAŻ POLSCY KONSPIRATORZY DOBRZE LIKRYWALI SWOJĄ DZIAŁALNOŚĆ, GŁÓWNYM ŹRÓDŁEM WIEDZY O AKCJI POMOCY „DORSZOM” POZOSTAJĄ AKTA NIEMIECKICH ŚLEDZCYCH.

MATERIAŁY TE SĄ NIEKOMPLETNE, DO DZIŚ WIĘC NIE ZNAMY NAZWISK WSZYSTKICH OSÓB WSPIERAJĄCYCH BRYTYJCZYKÓW W ICH UCIECZCE.

WCIAŻ PRÓBUJEMY POZNAĆ SZCZEGÓŁY TEJ SPEKTAKULARNEJ OPERACJI POLSKIEGO PODZIEMIA.

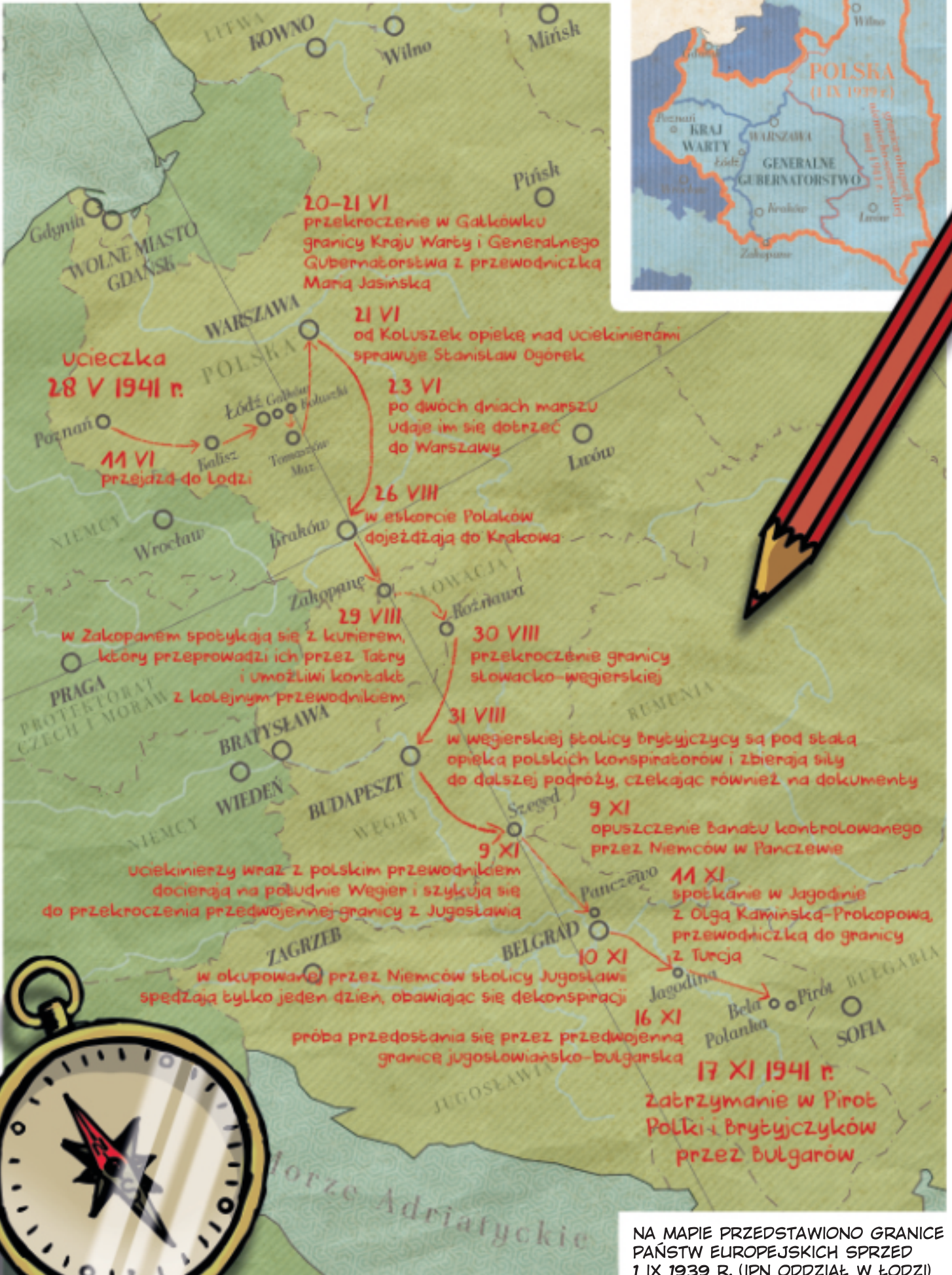

PAMIĘTAMY RÓWNIEŻ O TYCH, KTÓRZY ZA UDZIELENIE POMOCY BRYTYJCZYKOM ZAPŁACILI NAJWYŻSZĄ CENĘ.

W TEJ APTECE FARMACEUTKA
ZAMORDOWANA PRZEZ HITLEROWSKICH
LUDOBOJCÓW W DNIU 20 KWIECIA 1943 R
ZA NIESIENIE POMOCY JENCOM WOJENNYM
FARMACEUCI

BOHATERSKA JASIEŃSKA
PRACOWAŁA HARCERKA
HARCERZE

PRZEBIEG OPERACJI „DORSZE” NA MAPIE EUROPY

NA MAPIE PRZEDSTAWIONO GRANICE PAŃSTW EUROPEJSKICH SPRZED 1 IX 1939 R. (IPN ODDZIAŁ W ŁODZI)

Zapomniani bohaterowie II wojny światowej

Nie wiemy, dlaczego Zbigniew Klichowski, nastoletni pomocnik elektromontera, który naprawiał sieć elektryczną w poznańskim Forcie VIII, zdecydował się pomóc brytyjskim jeńcom. Czy gdyby miał świadomość, że udział w operacji „Dorsze” zakończy się skazaniem na karę śmierci jego matki, Marii Klichowskiej, podjąłby inną decyzję? Nie są znane również motywy pozostałych uczestników tego przedsięwzięcia. Nie pozostawili wspomnień, nie zachowały się także polskie dokumenty związane z ucieczką Brytyjczyków. Paradoksem pozostaje więc fakt, że przebieg akcji historycy mogą odtworzyć głównie na podstawie niemieckich akt śledczych i sądowych. Ani funkcjonariusze gestapo, ani sędziowie nie pytali zaś Polaków o powody, jakie nimi kierowały. Niewiele – lub zgoła nic – wiadomo też o samych bohaterach tej opowieści:

- **Michalina Gorczyca** – poznanianka, żona kapitana Wojska Polskiego przebywającego w niemieckiej niewoli (stąd jej konspiracyjny pseudonim – „Kapitanowa”), od 1940 r. aktywnie działająca w ZWZ.
- **Maria Jasińska** – łodzianka, farmaceutka, przed wojną aktywnie działająca w harcerstwie. Pod okupacją niemiecką, pracując w aptece, wspierała żołnierzy polskiego podziemia, m.in. przygotowując paczki z lekami dla ukrywających się i rannych oraz organizując im fałszywe dokumenty. Uczestniczyła w przetrzucie ludzi przez granicę.
- **Olga Kamińska-Prokop** – katowiczanka, harcerka. Podczas wojny, w ślad za mężem-żołnierzem podążyła na Węgry, a następnie do Jugosławii, gdzie – mimo zaawansowanej ciąży – podjęła działalność konspiracyjną, wspierając przetrzuty uciekinierów do Turcji.
- **Bolesław Kierczyński** – w dwudziestolecie międzywojennym redaktor poznańskiej prasy, publikujący przede wszystkim na kolumnach sportowych. We wrześniu 1939 r. brał udział w walkach przeciwko Niemcom, podczas których został ranny. Osadzony w więzieniu za aktywność dziennikarską. Po wyjściu na wolność podjął pracę w charakterze szofera oraz zaczął działać w konspiracji.
- **Witold Łaszczyński** – warszawiak z urodzenia, poznaniak z wyboru, urzędnik, działacz społeczny związany z ruchem socjalistycznym, węgierski konsul honorowy w Poznaniu. We wrześniu 1939 r. w szeregach Armii „Poznań” brał udział w walkach przeciwko Niemcom, został ranny i stracił oko. Podjął działalność konspiracyjną w ZWZ pod pseudonimem „Doktor”.

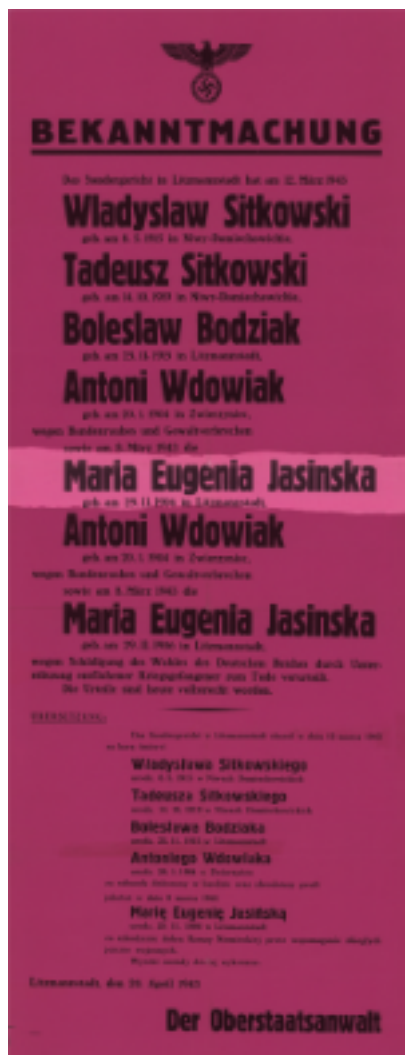
Innych znamy tylko z imienia i nazwiska, wielu zaś – tych, do których nie dotarli niemieccy śledczy – pozostanie na zawsze anonimowych. Liczne znaki zapytania kryje też przebieg samej akcji (do dziś brak jest konkretnych informacji choćby o jej warszawskim epizodzie).

Trzeba przy tym podkreślić, że przedstawione w komiksie wydarzenia nie były jednostkowym przykładem bohaterstwa. Początkowe sukcesy militarne III Rzeszy sprawiły, że w niemieckiej niewoli znalazło się wielu alianckich żołnierzy, którzy trafiali często do obozów zlokalizowanych na terytorium okupowanej Polski. Gdy udało im się wydostać poza więzienne druty, musieli liczyć na pomoc Polaków. Ci zaś pomocy udzielali, choć za taką działalność groziła im nawet kara śmierci.

Akcja „Dorsze” prowadzona była w ramach wojskowych struktur Związku Walki Zbrojnej-Armii Krajowej i przy aprobacie londyńskiego Rządu Rzeczypospolitej Polskiej na uchodźstwie niemal do końca wojny. Obejmowała ona przede wszystkim ukrywanie uciekinierów na okupowanym przez Niemców terytorium, w tym organizację schronienia i fałszywych dokumentów, a także zapewnienie finansowych środków na utrzymanie i codzienną opiekę (potrzebną zwłaszcza tym zbiegom, którzy nie znali języka polskiego i realiów panujących pod okupacją). W drugim – jeszcze bardziej ryzykownym – etapie podejmowano próby przetrwania jeńców przez granice, do państw, które pozostawały poza kontrolą III Rzeszy. Trasy były różne, wiodąc m.in.: do Szwecji, Szwajcarii, na Węgry, do Francji (skąd próbowano transportować uciekinierów do Hiszpanii lub bezpośrednio na Wyspy Brytyjskie), a nawet – przez Rumunię – do Afryki Północnej. Część Brytyjczyków kierowano także na Wschód, na tereny Związku Sowieckiego.

Wobec braku dokumentacji trudno oszacować skalę wsparcia udzielonego alianckim uciekinierom z niemieckich obozów, można jednak zakładać, że Polacy pomogli – ukrywając w okupowanym kraju aż do końca wojny lub organizując przerzut za granicę – co najmniej kilkuset „Dorszom”. Opieka ta była traktowana jako wyraz naturalnej współpracy z będącą sojusznikiem Polski Wielką Brytanią oraz jako forma oporu przeciw niemieckiemu okupantowi. Dla polskich władz w Londynie operacja „Dorsze” miała również istotny wymiar polityczny, uwypuklając w oczach aliantów sprawność i użyteczność Polskiego Państwa Podziemnego w walce z III Rzeszą.

Niemiecki plakat informujący o egzekucji m.in. Marii Jasińskiej

Trudno powiedzieć, czy takie właśnie argumenty przyświecały Zbigniewowi Klichowskiemu, gdy zareagował na prośbę brytyjskich jeńców i dał początek łańcuchowi ludzi dobrej woli – organizatorów operacji, których historię opowiedzieliśmy w tym komiksie. Należy zwrócić tu uwagę, że choć pomoc „Dorszom” przebiegała w ramach działań ZWZ-AK, nie miałyby szans powodzenia bez udziału cywilów. To często właśnie oni ponosili najwyższą cenę za swoje zaangażowanie. O ile jeńcy alianccy chronieni byli Konwencją Genewską i schwytani podczas próby ucieczki, z reguły wracali za obozowe druty (taki los spotkał przecież także mjr. Littledale’a oraz por. Sinclaira), o tyle los pomagających im Polaków bywał znacznie gorszy. Tym bardziej winni jesteśmy pamięć bohaterom operacji „Dorsze”.

dr Bartłomiej Kluska

Wybrana bibliografia:

Königsberg Wojciech, *AK 75. Brawurowe akcje Armii Krajowej*, Kraków 2017.

Odorkiewicz Edmund, *Kryptonim „Dorsze”*, Katowice 1971.

Zapalec Anna, *Druga strona sojuszu. Żołnierze brytyjscy w Polsce w czasie II wojny światowej*, Gdańsk 2014.

Od jeńca do partyzanta

Do okupowanej przez Niemców i Sowietów Polski pierwsi jeńcy brytyjscy trafili już w sierpniu 1940 r. Większość z nich do niewoli niemieckiej dostało się w Norwegii, Belgii oraz Francji. Później dowożono jeńców z Krety i Afryki Północnej. Dla niemal 170 tys. żołnierzy Brytyjskiej Wspólnoty Narodów, tj.: Anglików, Walijczyków, Szkotów, Irlandczyków, Kanadyjczyków, Australijczyków, Nowozelandczyków, Hindusów i wojskowych z Unii Południowej Afryki (obecnie Republika Południowej Afryki), wyznaczono przede wszystkim obozy we wschodnich Niemczech. Największym z nich był Stalag VIII-B (344) Lamsdorf (od 1945 r. Łambinowice), przez który przeszło ok. 50 tys. brytyjskich jeńców. Natomiast w Kraju Warty (niem. Wartheland) dużym ośrodkiem dla brytyjskich wojskowych był Stalag w Poznaniu (niem. Posen), oznaczony jako obiekt XXI-D. Do Łodzi (niem. Litzmannstadt) trafiło ich niewielu i byli wykorzystywani przy rozbudowie zakładów dziewiarskich na Widzewie oraz przy budowie węzła kolejowego Łódź-Olechów. Izolowano ich również w Okręgu Rzeszy Gdańsk-Prusy Zachodnie (niem. Reichsgau Danzig-Westpreußen), wykorzystując m.in. zabudowania starego fortu w Toruniu (niem. Thorn, Stalag XX-A).

W Wielkiej Brytanii już przed wybuchem wojny opracowano plan pomocy jeńcom i w ramach wywiadu wojskowego (MI6) powołano „Służbę do Spraw Ucieczek i Ukrywania Jeńców” (MI9). W każdej jednostce przeprowadzono także szkolenia, na wypadek dostania się do niewoli. W poszczególnych oddziałach – wśród oficerów i podoficerów – wybrano nawet tzw. mężów zaufania, których nauczono kodu do szyfrowania wiadomości przekazywanych w listach. Po dostaniu się w ręce wroga mieli oni utrzymywać korespondencję z rodziną oraz wyznaczonymi do jej kontroli oficerami z MI9.

Pierwsze materiały ułatwiające ucieczkę dostarczono już jesienią 1940 r. do Stalagu XX-A w Toruniu. Były to m.in.: miniaturowe odbiorniki radiowe (ukryte w zapalniczkach); mapy obszaru, gdzie przetrzymywano jeńców (zamaskowane w szcztokach do odzieży) oraz kompasy (wpasowane w medaliony okolicznościowe). Podobne przedmioty trafiły do Stalagu XXI-D w Poznaniu, gdzie instrukcje i mapy Wielkopolski wklejano w szachownicę, w karty do gry lub w popularną grę planszową „Monopoly”. System działał dość sprawnie, zaś w zaszyfrowanych meldunkach informowano o liczbie jeńców w danym miejscu odosobnienia, o komendanturze obozu, o produkcji zbrojeniowej i wynikach bombardowań. Ogółem MI9 otrzymało tą drogą ok. 22 tys. istotnych raportów wywiadowczych.

Do pierwszych udanych ucieczek jeńców brytyjskich z niewoli niemieckiej doszło już w listopadzie 1940 r. Kolejne odnotowano w 1941 r., lecz najbardziej brawurowa była ucieczka z zamku w Colditz (Oflag IV-C), w którym przetrzymywano tzw. trudnych więźniów mających za sobą próby wydostania się z innych miejsc odosobnienia. Z obozu tego wydostał się 5 stycznia 1942 r. ppor. Airey Neave, który w towarzystwie por. Antoniego Luteyna – holenderskiego jeńca wojennego, przebył trasę z Saksonii do Szwajcarii, skąd został przetrzucony na Wyspy Brytyjskie. Doświadczenie ppor. Neave'a uznano za istotne dla tego typu operacji i skierowano go do pracy w strukturach MI9. Szczęście dopisało również kolejnym zbiegłym trzem alianckim żołnierzom, którzy 29 października 1943 r. pociągiem przedostali się z Żagania (Stalag Luft III-Sagan) do Gdańska (niem. Dansing), skąd następnie dotarli do Szwecji. Niestety wiele akcji nie zakończyło się powodzeniem, a schwytych jeńców nierzadko wydawano w ręce gestapo i mordowano. Najtragiczniejsza w skutkach okazała się ucieczka z wyżej wymienionego obozu w Żaganiu, do której doszło w nocy z 24 na 25 marca 1944 r. Jeńcy zebrali się w baraku, pod którym umiejscowione było wejście do jednego z trzech wykopanych tuneli. Ucieczkę podjęło wówczas 80 z nich, lecz wydostać się zdołało 76 jeńców. Do złapania zbiegów Niemcy zaangażowali kilka tysięcy żołnierzy i policjantów. Sprawę nadzorował osobiście Adolf Hitler, który nakazał zgładzić uciekinierów. Ostatecznie pogoni uszło tylko trzech jeńców (Holender i dwóch Norwegów), zaś 50 ujętych żołnierzy alianckich zamordowano. Wśród nich było sześciu Polaków, w tym por. nawigator Włodzimierz Kolanowski zaangażowany w pracę nad jednym z tuneli.

Ogółem na ucieczkę z niewoli niemieckiej odważyło się niemal 1200 jeńców brytyjskich. Niektórzy z nich kilkakrotnie podejmowali próby wydostania się z rąk wroga, licząc na pomoc Polaków. Większość akcji pomocowych prowadzono w ramach struktur Polskiego Państwa Podziemnego, udostępniając sojusznikowi siatki wywiadowcze w Budapeszcie i Atenach. 13 listopada 1940 r. tą drogą uciekła z Warszawy, wraz z trzynastoma Brytyjczykami, agentka Krystyna Skarbek. W kolejnych latach wojny Skarbek pomagała alianckim lotnikom w okupowanej przez Niemców Francji i uczestniczyła w operacjach wywiadowczych w Północnej Afryce.

Należy jednak pamiętać, że sytuacja brytyjskich jeńców wojennych, w porównaniu z warunkami bytowymi m.in.: Polaków, Francuzów, Serbów, a zwłaszcza głodzonych i mordowanych na masową skalę jeńców sowieckich, była nie najgorsza. Niemcy na ogół przestrzegali wobec nich Konwencji Haskiej oraz Genewskiej i pozwalali na prowadzenie korespondencji z bliskimi oraz na otrzymywanie paczek za pośrednictwem Międzynarodowego Czerwonego Krzyża. Nie oddzielali również jeńców brytyjskich pochodzenia żydowskiego, co czynili wobec żołnierzy polskich oraz wojskowych Armii Czerwonej, skazując tych ludzi na śmierć.

kpt. Peter Heiden

Akcję przeprowadzono 19 grudnia 1943 r., uwalniając stu polskich zakładników, którzy mieli zostać zgładzeni. W starciu z niemiecką załogą zginął kpt. Heiden, otrzymując śmiertelny postrzał w brzuch. Natomiast jego towarzysz kontynuował walkę w szeregach odtworzonego – latem 1944 r. – 25. pułku piechoty AK, gdzie służył również jego rodak – Ralph Ketland „Ralf”.

por. James Flaming

W ten sposób każda ze stron realizowała sojusznicze zobowiązania, wierząc, że wspólna walka przybliży ich do zwycięstwa. Dziś przypominamy dzieje brytyjskich żołnierzy, których jenieckie koleje splotły się z losami polskich konspiratorów. Dla ok. 2 tys. brytyjskich wojskowych polska ziemia stała się miejscem wiecznego spoczynku, zaś ich szczątki przeniesiono na odpowiednie i godne stanowiska, co precyzowały m.in. dwie umowy z 1925 r. i 1955 r. Najbardziej monumentalną formę przybrał Cmentarz Wojenny Wspólnoty Brytyjskiej w Poznaniu, gdzie wyeksponowano Krzyż Ofiarności (ang. Cross of Sacrifice). Ogółem w Parku Cytadela, na południowym stoku Fortu Winiary, usytuowano pojedyncze i zbiorowe groby, w których spoczęło 476 wojskowych – zmarłych i poległych w latach 1914–1918, jak też ofiary ostatniego światowego konfliktu. Największą grupę, bo aż 48 osób stanowią zamordowani jeńcy, uczestnicy tzw. wielkiej ucieczki z żagańskiego obozu, których urny zostały złożone na tutejszym cmentarzu. Kolejnymi upamiętnionymi wojskowymi są lotnicy Royal Air Force – RAF (pol. Królewskie Siły Powietrzne), a wśród nich kilkunastu Polaków, którzy walczyli ramię w ramię z brytyjskim sojusznikiem. Podobnymi nekropoliami, gdzie złożono szczątki wojskowych ze Wspólnoty Brytyjskiej Narodów są cmentarze wojenne w Malborku oraz Krakowie. Warto odwiedzić owe miejsca i oddać hołd brytyjskim bohaterom, gdyż w ten sposób możemy również upamiętnić polskich obywateli, którzy oddali życie, uczestnicząc w operacji „Dorsze”, a do dziś nie odnaleziono ich szczątków.

Artur Ossowski

Cmentarz Żołnierzy Brytyjskich w Poznaniu

.....

Wybrana bibliografia:

Bojanowski Tadeusz, *Łódź pod okupacją niemiecką w latach II wojny światowej (1939-1945)*, Łódź 1992.

Bond A. Barbara, *Great Escapes*, Glasgow 2020.

Datner Szymon, *Tragedia w Doessel: ucieczki z niewoli niemieckiej 1939-1945, ciąg dalszy*, Warszawa 1970.

Idem, *Ucieczki z niewoli niemieckiej 1939-1945*, T. 1, Warszawa 1966.

Elkin Jennifer, *A Special Duty*, New York 2014.

Froom Phil, *Evasion and Escape Devices Produced by MI9, MIS-X, and SOE in World War II*, Atglen 2015.

Fry Helen, *MI9: A History of the Secret Service for Escape and Evasion in World War Two*, New Haven 2020.

Jay John, *Facing Fearful Odds: My Father's Story of Captivity, Escape and Resistance 1940-1945*, Barnsley 2014.

.....

Kopa Mirosław, Arkuszyński Aleksander, Kępińska-Bazylewicz Halina, *Dzieje 25. pp Armii Krajowej: geneza, struktura, działalność zbrojna, zaplecze, dramaty powojenne*, Łódź 2001.

Matusak Piotr, *Wywiad Związku Walki Zbrojnej – Armii Krajowej 1939-1945*, Warszawa 2002.

McNally Michael, *Colditz: Oflag IV-C*, London 2010.

Neave Airey, *Saturday at M.I.9*, Barnsley 2010.

Obozy w Łambinowicach (1870-1946), red. Edmund Nowak, Łambinowice-Opole 2006.

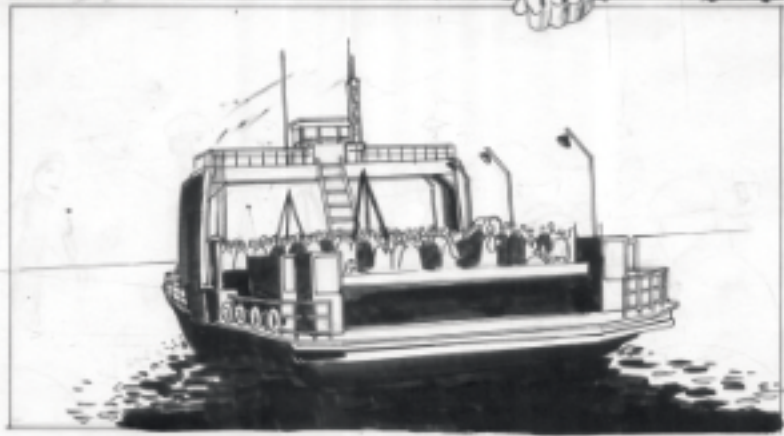
Sawczuk Janusz, *Hitlerowskie obozy jenieckie w Łambinowicach w latach 1939-1945*, Opole 1974.

Winnicka Halina, *Żagań*, Warszawa 1973.

.....

**ARMIA
KRAJOWA**